

OM TANDLÄKARNA VID SEKELSKIFTET

Kåseri vid OS kamratafton i mars 1977 av Nils W. Salmelin

Ärade Samfundsmedlemmar!

Det jag nu kommer att berätta, är ju ingenting nytt och mina jämnåriga och äldre kolleger vet allt det här och mera till. Men min tankegång var den, att då samfundets medlemskår på ett glädjande sätt föryngrats, kunde det kanske vara av intresse för de yngre att få höra något om tandläkarförhållandena för 80-90 år sedan.

Bakgrunden

T.o.m. 1890 hade 32 personer av medicinalstyrelsen förklarats berättigade att utöva tandläkaryrket i Finland (den första 1835). av dem kom 15 att utöva sitt yrke i Finland under en längre tid. Av dem var 8 födda i Finland, 3 var tyskar, 2 svenskar, 1 ryss och 1 dansk. De sju som endast sporadiskt utövat yrket i Finland var alla som på 1 när utlänningar, därav 8 svenskar och 4 norrmän. Dessutom fanns det kvacksalvare som utan legitimation verkade som tandläkare.

Sådan var situationen när en vasapojke Gösta Cederberg år 1890 promoverades till fil.mag. i Helsingfors, avlade tandläkarexamen i Berlin och legitimerades som tandläkare i Finland. Han öppnade praktik i sin hemstad där han var den enda tandläkaren. Och nu kan jag berätta vad min far kom ihåg från den tiden. Min far var en blodung yngling utan bestämda framtidsplaner när Cederberg tog honom till biträde och utbildade honom till tandtekniker (det har i år gått 100 år sen min far föddes). Enligt det vad han berättat, var behandlingen nästan uteslutande extraktioner och proteser. Plomberingar och någon enstaka krona förekom, men det var bara överklassen som hade råd med sådant. Klientelet i Wasa räckte inte till för en tandläkare, därför gjorde Cederberg med sin tekniker varje år två resor i norra Finland. (det fanns ingen tandläkare norr om Wasa). Då besöktes alla städer, den ena gången gjordes extraktionerna, den andra tillverkades proteser. Det här fortgick under 5 år, och det måtte ha varit rätt inkomstbringande då Cederberg beslöt att flytta till Helsingfors. Den största orsaken torde ha varit att han tröttnade på massproduktion av proteser och då han hade en mycket utvecklad manuell skicklighet ville han helst göra sådant han var utbildad till i Berlin, dvs. mer eller mindre avancerade guldarbeten. Han hyrde en påkostad mottagning i Helsingfors absoluta centrum i Mercurius hus, dvs. hörnet av Norra Espen och Mikaelsgatan (Strindbergs konstsalong, Pressbyrån och Gyllenberg). Då de 7 verksamma tandläkarna i Helsingfors fick höra att de skulle få en konkurrent inbjöd de Cederberg på en sits, där de allvarligt varnade honom för att flytta söderut. Klientelet räcker inte till för en ny tandläkare i stan, de sade att han kommer att få sitta åtminstone ett år utan att ha något att göra. Faktum är att det första halvåret satt Cederberg och min far och rullade tummar. Så småningom började klientelet ökas och det räckte inte många år innan Cederberg var tandläkaren på modet i H:fors. Staden vimlade av ryska officerare och badgäster, som inte frågade vad det kostade men ville ha den bästa behandling man kunde få. I framtänder gjordes mest hamrade guldplomber och min far berättade att det var det mest påfrestande han varit med om att timotal stå och stå med klubban och avväga rätt styrka i varje slag. Avancerade guldarbeten gjorde man, och det var kronor, broar, stifttänder, ibland pressade

guldproteser med upplödda platinafacetter, allt som satte teknikerns skicklighet på prov. Man måste ju komma ihåg att man inte kände till den gjutmetod vi nu använder oss av, utan allt gjordes med lödning. Som ett exempel på vad man kunde göra i början på detta sekel, skall jag skicka omkring en konstruktion, som gjordes någon gång under vinterkriget och som fungerat i ca 50 år. Den som varit med om någon av Rauhamaas kurser känner säkert igen sig, fast tekniken var en annan 2 teleskopkronor på +4 och +5 en palatinal båge med +2 +1. Den här bron kom med en guldsrotsförsändelse till laboratoriet någon gång på 50-talet och min far löste in den som en souvenir, då han så väl kom ihåg hur stor koncentration det jobbet fordrat av honom den gången han gjorde den med spritlampa och blåsrör.

Om Gösta Cederberg vet vi yngre just ingenting. Han gifte sig 1901 med en kontorsflicka som var anställd vid statsjärnvägarnas statistiska kontor, och som senare blev tandläkare och som för generationers tandläkare är känd som allas vår Valborg. Hon dog vid nära 100 års ålder, för några år sedan. Gösta Cederberg dog redan 1920.

Vad hade man då för utrustning vid sekelskiftet? Trampborr förstås, handinstrument och tänger hade nog utkristalliserats till den form de har än i dag. Protoserna gjordes i kautschuk som vulkaniserades under tryck. Tandläkarstolen var mycket lik – kanske inte våra dagars ”sit down”-stolar – men 50- och 60-talets stolar. Mottagningsrummet fick inte påminna om någon klinik utan var ofta inrett som ett ombonat herrum med bokhyllor och sittgrupper, tavlor och dammsamlade prydnadsföremål. Ett rektangulärt litet bord med små lådor stod på en rörlig arm framför patientstolen bredvid vilken fanns en spottkopp. Hygien och sterilitet brydde man sig mycket litet om. Instrumenten torkade man av med denaturerad sprit, någon avancerad tandläkare till och med kokade sina instrument ibland. Några skyddsrockar hade man inte utan behandlade sina patienter iförd valig kavaj. När någon särskilt förnäm patient väntades hände det att tandläkaren iförde sig jackett.

Förvånansvärt att man inte hört talas om att tandläkarmottagningarna skulle ha spritt infektioner bland patienterna. De läkare och även tandläkare som verkade i början av detta sekel nonchalerade nog steriliteten även långt senare.

Nu har vi kommit rätt långt in på detta århundrade. Det är väl skäl att gå tillbaka till utgångspunkten. Fram till slutet av 1800-talet hade tandläkarna utbildats utomlands, den bästa skolan ansågs vara den i Berlin, där man var mycket noggrann med att utveckla den manuella skickligheten.

Men det hände också något på hemmaplan. En ung man Matti Äyräpää, som redan 1878 blivit med. kand. blev under sin tjänstgöring på Kirurgen intresserad av tandvårdspatienternas problem. Han började studera vad den utländska fackpressen hade att säga om tandvård och så småningom öppnade han praktik både som tandläkare och läkare i Helsingfors. (han fick sin med. lic. 1883). 1885 höll han ett föredrag vid Finska Läkaresällskapets 50-års möte ”Hur bör undervisningen i odontologi hos oss ordnas”. Där framförde han bl.a. att odontologin bör räknas som en del av den medicinska vetenskapen. Han nämnde om att kirurgin tidigare betraktats som ett hantverk, liksom odontologin nu, men att kirurgin fått sin rätta plats inom den medicinska fakulteten vilken

odontologin också bör få. Efter en intensiv verksamhet av mest Matti Äyräpää utfärdades 1891 en ”Kejsarlig förordning angående undervisningen i tandläkekonst i Finland”. 1891 blev M.Ä. docent i odontologi och 1892 lärare i samma ämne. Odontologiska inrättningen kunde börja sin verksamhet hösten 1892 i ett mycket litet utrymme i en avplankad del av Kirurgens väntsal. Det var början till de moderna kliniker vi nu har bl.a. i Åbo. För övrigt kan jag säga att när den nu hopplöst omodärna Helsingforskliniken kom till i början av 30-talet var den modärnaste i hela Norden.

Helsingfors tandläkare hade aktivt deltagit i all den verksamhet som senare utmynnade i förordningen om moderniseringar i tandläkeriet. Detta hade svetsat ihop dem till ett team som sedan på Mattis initiativ grundade Finska Tandläkarskällskapet d. 16.4.1892. Sällskapet hade 14 medlemmar och var ju sålunda ett ”sällskap för inbördes beundran” och på den tiden festade man mer intensivt än vad Samfundets klubbmästare kan tänka sig. Jag citerar:

”Den oundvikliga punschen hade gjort sin verkan och glädjen står högt i tak. L. o. O ämnar tillsammans sjunga några duetter ur Lohengrin. De övriga i sällskapet utgöra kören eller bilda balett, varför de klätt av sina skoplugg. Men Lohengrin saknar rustning. Då ser Äyräpää iskylaren med punschen. Tömmer den över huvudet på Weber, som nu måste vändas upp och ner igen får att vattnet måtte rinna ut, och Lohengrin får en praktfull hjälm. Som straff för Mattis tilltag gömmer Weber hans kängor på kakelugnen och Matti måste hela kvällen traska omkring i strumplästen. Det var påskafton och Weber ansåg det vara lämpligt att föra några dekorerad ägg till barnen. Han överraskades av Wasenius, som besluter öka innehållet i Webers fickor med restaurangens knivar, skedar och gafflar. Tablå följande dag.”

Jag nämnde namnet Weber. Theodor Weber var född i Hannover 1847 avlade tandläkarexamen i Stockholm och blev legitimerad i Finland samma år. Han blev DDS 1885 och var verksam i Helsingfors till sin död 1931. Hans son Holger Weber är fortsättningsvis verksam som samfundsmedlem och tandläkare, såsom också hans sonson Henrik Weber. (Här kan man tala om tradition)! Som jag nämnde tidigare var tandläkaren vid sekelskiftet och långt senare närmast protesfabrikant, och min far, som en tid gjorde också Webers tekniska arbeten, berättade, att Weber hade en stor glasburk med vatten där han bevarade de färdiga proteser han skulle avleverera till patienterna. Den burken var vanligtvis full med proteser, och pappa beundrade Weber för att han med osviklig säkerhet kunde plocka ut just de rätta proteserna till varje patient.

Som en exkurs från temat ville jag nämna om att när jag samlade material till det här kåseriet märkte jag vilken stor roll syfilis spelade under den nu aktuella tiden. Äyräpää gjorde protetisk behandling av syfilitiska sadelnäsor, obturatorer var vardagsvara för tandläkare och den som har intresserat sig för en av målarkonstens stora namn Edvard Munch som var verksam vid sekelskiftet och senare, frapperas av den rädsla för syfilis som kännetecknar en hel del av hans produktion. Tandläkarna tog aktivt del i efterskötseln av en farsot, som vi inte känner till mera, men som av allt att döma var en mycket svår belastning för människosläktet under den tid vi nu behandlar.

För att återgå till Matti Äyräpää. Jag vet verkligen inte om man vid tandläkarhögskolorna nämner det namnet, men han har givits namnet ”den finländska odontologins fader”. Han grundade tandläkarutbildningen i Finland. Han gav odontologin sin status inom den medicinska fakulteten,

han startade Tandläkarsällskapet, han var en ivrig skandinav och en i hela världen erkänd odontolog. Ett av hans stora intressen var nordiskt samarbete. Han var i Skandinaviska Tandläkarföreningen sekreterare, redaktör ordförande och sedermera hedersordförande. I många år var han den enda läraren i odontologi, tills lärarstolen spjälktes upp i tandkirurgi, protetik och konservativ tandvård. Matti Äyräpää var fennoman, men på ett sätt som vi uppskattar, hans hemspråk var svenska och han sökte sig till det skandinaviska samarbetet och har här präglat våra tandläkarorganisationers inställning till Norden. Han grundade ”Duodecim”, han var med om att grunda ”Kalevalaseura” men han ville aldrig trampa på den Svenska minoriteten i vårt land.

En av Samfundets stiftare, Gunnar Sivén har skrivit en bok om Matti Äyräpää, den finns i Samfundets bibliotek, och där berättar han bl.a. en hel massa historier om Matti, bl. annat om hur han en gång fick en patient från landet som kom i full vintermundering, väntrummet var fullt av patienter och Matti sade att det kanske skulle vara lämpligt att han först skulle skala av sig diverse ytterplagg. Efter en stund hörde han ovanliga ljud från väntrummet. Alla väntande hade flytt och kvar satt landsgubben helt avklädd och det visade sig att han hade lunginflammation. En annan historia är när Matti skulle fara till en kongress i Stockholm och hade sin sista patient i stolen, då ringde Per Gadd och skyndade på honom, varpå Matti packade sina kappsäckar och begav sig till hamnen. Två timmar senare fann Mattis städerska patienten i stolen och kunde bara konstatera att ”professorn reste till Stockholm för två timmar sedan”.

Finska tandläkaresällskapet lät slå en medalj till Mattis 75-årsdag (Med Salingrés pengar). Alpo Sailo var konstnären och han tog ett avdrag av gipsmodellen som jag hittade i en diverseaffär för ca 30 år sedan. Jag tänkte att när Samfundet på sitt jubileum fick så många medaljer, kunde Samfundet kanske uppskatta att ha odontologins fader i Finland, Matti Äyräpää hängande på en vägg i klubblokalen.

Jag kan berätta att jag har en personlig tradition att förmedla. 1922 var det skandinavisk kongress i Finland . Och på söndagen ordnades en utflykt till Sveaborg. Matti var ordförande och min familj var intresserad av utflykten. Där talade Matti med 9-åriga Nisse och bjöd honom på glass:

När jag nu överlämnar det här porträttet av Matti Äyräpää vill jag samtidigt förmedla en hälsning från Matti till vår tids tandläkare.

(Efter Nils W. Salmelins handskrivna manus för föredraget. Nedskrivet av dottern Märta Salokoski 17.1.2018)